

УДК 165.212:[14Сковорода  
DOI <https://doi.org/10.32782/apfs.v049.2024.12>

**О. П. Кравченко**

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8736-8128>  
кандидат філософських наук, доцент,  
доцент кафедри філософії і соціальної антропології  
імені професора І. П. Стогнія  
Університету Григорія Сковороди в Переяславі

**М. С. Рик**

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6813-5628>  
кандидат філософських наук,  
старший викладач кафедри філософії і соціальної антропології  
імені професора І. П. Стогнія  
Університету Григорія Сковороди в Переяславі

## СТРУКТУРНІСТЬ СИМВОЛІЧНО-ОБРАЗНОЇ ФІЛОСОФСЬКОЇ СИСТЕМИ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ

**Постановка проблеми.** На сучасному етапі суспільного розвитку поширеною є тенденція щодо використання символів у багатьох сферах людської життєдіяльності, науки, освіти, політики, релігії, мистецтва, комунікацій тощо. Як засіб трансляції культурних норм і цінностей, символи розкривають різні рівні духовної реальності, а їх розуміння дозволяє людині поповнити своє життя новими значеннями. Ураховуючи глобалізаційні практики розвитку соціокультурного простору, символи здатні зберегти систему національних основ, захистити культурну ідентичність та консолідувати сучасне українське суспільство. Ця обставина примушує знову звернутися до спадщини мислителів, які приділили значну увагу та плідно використали поняття «символ».

В українській філософській думці елементи символічно-образного мислення можна побачити у всіх творах Григорія Савича Сковороди. За висловом Анатолія Єрмоленка, і сам «Сковорода – це символ нашої боротьби за життя, це й символ нашої боротьби за наше минуле: наші традиції, нашу мову і культуру... Сковорода – це символ боротьби за наше майбутнє. Сковорода – це ще й символ боротьби за європейський вибір нашого народу» [2, с. 8].

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Сучасні інтерпретації та дослідження філософії Г.С. Сковороди величезні за тематикою і обсягом.

Так, І. Іваньо, Л. Махновець Л. Ушкалов, В. Шинкарук наводять відомості про життєвий і творчий шлях філософа; В. Горський, В. Литвинов, А. Пашук вивчають творчість Г. Сковороди у зв'язку з художньою та науковою спадщиною діячів Київської Русі та епохи Відродження; В. Горський, І. Захара, М. Кашуба, В. Нічик, Я. Стратій проводять паралелі з філософією професорів Києво-Могилянської академії; М. Бартоліні, С. Йосипенко, С. Кримський, М. Попович,

М. Ткачук відшукують дотичність ідей українського філософа з античними та західноєвропейськими мислителями. Науковці (І. Бондаревська, М. Братасюк, М.-Т. Гандзель, О. Гомілко, А. Єрмоленко, Н. Іванова, Н. Кавалерова, М. Култаєва та інші) проєктують творчість Григорія Сковороди на філософсько-антропологічні, соціокультурні, естетичні та практичні проблеми сучасності. Існують численні розвідки в галузі філософії, культурології, релігієзнавства, спрямовані на детальний аналіз та інтерпретацію окремих алегоричних мотивів і символів, які з'являються в творах Сковороди та вимагають особливого пояснення науковців. Серед авторів слід назвати Володимира Білодіда [1], Ларису Довгу [10], Марію Линник [4], Роланда Піча [5], Олену Сирцову [7].

Разом із тим, сучасний етап розвитку сковородознавства зумовлений не лише багатою базою досліджень, а й необхідністю розвинути або ж суттєво уточнити окремі ідеї, тематичну специфіку та світоглядні особливості філософської системи Г. С. Сковороди.

**Метою статті** є встановлення особливостей використання символів у філософії Григорія Сковороди, аналіз онтологічного, антропологічного та гносеологічного структурних рівнів символічно-образної філософської системи українського мислителя.

**Основний матеріал.** Філософія Григорія Сковороди – це асиміляція української та західноєвропейської містики з певним комплексом ідей ранньомодерної думки, представлені у філософських лекційних курсах Києво-Могилянської академії. У працях могилянців здійснювався синтез досягнень західної філософії з духовною спадщиною книжників княжої доби, українських гуманістів, діячів братств та Острозького культурно-освітнього осередку. Таке поєднання органічно впливалося у менталітет доби бароко з характерним

героїко-стоїчним пафосом, увагою до теології та натурфілософської проблематики, гуманістичної концепції людини і просвітницької ідеї розуму, ідеалів софійності та символічного антропоцентризму, крім того, це забезпечувало неперервність власних традиції філософування при переході від Середньовіччя до Нового часу.

Проте, основи вчення Сковороди не можна простежити тільки з просвітницьких ідей його академічних вчителів. Адже, в той час як професори Академії акцентували увагу на розробках в галузі онтології, гносеології, на суспільно-правових питаннях, Григорій Савич звертається до проблем практичної етики та визначає мету всієї філософії – ошчасливити людину. Таким чином, Г. Сковорода, як уже доведено нами в попередніх розвідках, репрезентує у філософській системі етико-антропологічний напрям, що поєднує елементи традиційної української містики і раннього Просвітництва [3]. Мислитель схиляється до ідеалізму Платона, поєднуючи його вчення з ідеями ранньохристиянських мислителів, Отців церкви та українських письменників-полемістів, зближуючи філософію з релігією, що набуває виразномістичного характеру та інтуїтивного способу сприйняття світу. Тому твори Сковороди – це не суто філософські трактати, де одне твердження чітко виводиться з іншого, а діалоги, побудовані на алегорії, метафорах, експресії, «мають багато різноманітних емблематичних та символічних образів, які є «принципом індивідуації» його чільних філософських ідей та містичних візій» [9, с. 151].

Зважаючи на цю обставину, виникає потреба охарактеризувати систему філософських поглядів Г. Сковороди, із прагненням максимально наблизитись до їх розуміння самим філософом. Для вирішення такого завдання, за переконливою думкою Лариси Довгої, ми повинні усвідомити, що «кожен текст Сковороди має багатоплановий зміст, що приховує численні таємні почуття, які можна зрозуміти та витлумачити безліччю способів. Його колоковіуми зазвичай засновані на дихотомії термінів, на контрасті між різними значеннями, переданими одним словом, і різними образами, пов'язаними з ними. Його співрозмовники прагнуть до Істини як вищої цінності, але шляхи пошуку та реалізації цієї Істини базуються на різних концепціях. У деяких випадках усі ці різноманітні шляхи ведуть до того, щоб знайти єдине слово, Правильне Слово, яке б повністю охоплювало зміст усього морального уроку, який є предметом розмови. Це Правильне Слово, як справжній скарб, може з'явитися лише в самому кінці тексту. Таким чином, щоб зрозуміти повідомлення автора, читач повинен чітко визначити його та правильно зрозуміти його значення» [10, с. 8–9]. Означений символічно-образний стиль мислення у філософії суттєво відрізняється від

методів наукового логічного пізнання, і у цьому ракурсі «символи є радше елементами якоїсь багатозначної і динамічної образної мови, ядро, сутність якої має відношення або сягає певної від початкової метафізичної сфери» [5, с. 420]. Щоб повністю розкрити таку смислову предметність, потрібно знайти глибинний сенс, що міститься у конкретному символі.

Розвиваючи символічно-образну традицію, яка цілком співзвучна принципам барокової культури, Григорій Сковорода усвідомлював фундаментальну важливість символізації, по перше, як діалогічного процесу формування комунікативного символу, в основі якого міститься глибинний сенс поняття, яке символізується і знаходить повну актуалізацію тільки в самому символі [6], і по друге, як метод символічного розгляду і витлумачення всього світу (буття) разом з усіма явищами та людиною. При цьому Сковорода посилається на античних філософів: «Древні мудрецы имѣли свой языкъ особый, они изображали мысли свои образами, будто словами. Образы тѣ были фигуры небесных и земных тварей, наприм[ѣр], Солнце значило истину. Кольцо, или змій, в кольцо свитый, – вѣчность. Якорь – утверждение или совѣт. Голубь – стыдливость. Птица бусел – Богочтеніе. Зерно и сѣмя – помышление и мнѣніе. Были и вымышленные образы, наприм[ѣр], Сфинкс, сирена, феникс, семиглавный змій и прочая» [8, с. 576]. Разом з тим, ще з часів античності символи не мали стало чіткого значення, а були поєднанням низки смислів, які нерідко або доповнюють один одного, або заперечують.

Окреслюючи природу символів і емблематичних образів філософ наводить власні тлумачення даних понять і, навіть, порівнює їх: «Образ, заключающий в себѣ тайну, именовался по-еллински ЕМВАННА, ЕМБЛЕМА, т.е. вкидка, вправка, будто в перстень алмаза... А естли таких фигур сложить вмѣстѣ двѣ или три, как в помянутой печати, тогда называлось ΣΥΜΒΟΛΟΝ, CONJECTURA по-римски; по-нашему бы сказать: скидка, сметка» [8, с. 576]. Кожен символ, використаний мислителем у власній філософській системі, осмислюється як органічна внутрішня цілісність, є сутнісним стрижнем образу і виявом особистісного бачення абсолютного, таємничого та, навіть, містичного, виражає певну реальність і сприймається людиною на духовному рівні.

Отже, варто розглянути символічно-образний стиль філософської системи Григорія Сковороди на онтологічному, антропологічному та гносеологічному структурних рівнях.

**Онтологічний рівень символічно-образної філософської системи.** Структурність світобуття у Г. Сковороди чітко виражена у співвідношенні «Бог – Світ – Людина», тому й символічно-обра-

зний стиль мислення поширюється філософом на всю систему таких зв'язків. Український мислитель, використовуючи символізацію, намагається зобразити метафізичну сутність буття і все існуюче поділяє на три «світи»: «Первый есть всеобщий и мир обительный, гдѣ все рожденное обитает. Сей составлен из безчисленных мир миров и есть великий мир. Други два суть частни и малы мыры. Первый мікрокосм, сирѣчь мырик, мирок, или челоуѣк. Второй мир символичный, сирѣчь Библия» [8, с. 943].

У Сквородинівській системі трьох світів провідним є твердження про паралелізм у їх структурі. Зокрема, макрокосм – це весь світ речей, це Всесвіт – вічний, завжди був і буде, не має ні початку, ні кінця. Другий світ – мікрокосм – співвіднесений із символічним світом, таємний смисл символів якого має бути людиною сприйнятий і дешифрований. Третій світ – символічний – не співвіднесений з макрокосмом, але містить у собі його зашифровану сутність.

Виявом надприродної реальності, що утворює символічний світ, у Сквороди виступає Библия, «затѣм что в ней собранныя небесных, земных и преисподних тварей фігуры, дабы они были монументами, ведущими мысль нашу в понятие вѣчныя природы, утаенныя в тлѣнной так, как рисунок в красках своих» [8, с. 943]. Через осмислення Біблійних текстів людина здатна пізнати як макросвіт, так і саму себе, тобто вони є вираженням їхнього взаємного бачення і, водночас, інструментом взаємопроникнення. «Такія фігуры, заключающія в себѣ тайную силу, названы от еллинских любу мудрцов: EMBLEMATA, HIEROGLYPHICA. А в Библии называются: чудеса, знаменія, путіе, слѣды, сѣнь, стѣна, дверь, оконцо, образ, предѣл, печать, сосуд, мѣсто, дом, град, престол, конь, херувим, сирѣчь колесница, и протч[ая]...» [8, с. 742].

Як представник бароко, що засвоїв світоглядно-культурні принципи та цінності доби, Скворода звертається до форми мислення в образах, до емблематичного зображення світу і алегоричності. Це дозволило філософу знайти та виокремити численні релігійні символи, які розкривають єдність людини з Богом. Для нього релігійний символ – це феноменологічний елемент, що становить основу і зміст справжнього життєвого досвіду, який реалізується на рівні творчості або пізнавального сприйняття світу.

У своїх дослідженнях ми вже розглядали проблему релігійного символізму як головного принципу формування філософсько-релігійного вчення Г. Сквороди і звернули увагу, що філософ використовував багато різноманітних символів, за допомогою яких прагнув пізнати Бога та його взаємозв'язок з духовним життям людини [6]. Мета кожного символу в тому, щоб вести розум

людини до пізнання начала, невидимості, тобто, символіка – це особливий світ реальності, в якому приховується і потрібна людині істина, і шлях до досягнення цієї істини. Завдяки унаочненню, декоруванню у символічному світі, невидимий світ перетворюється у видимий і стає досяжним для сприйняття.

Філософ розглядав усі образи з Библиї не як розрізнені одиниці, а як певну знакову єдність, його цікавили символи, в яких знаходили відображення не часткові властивості різних видів реальності, а загальні й фундаментальні властивості буття. Наприклад, коло – символ життя, яке з кінця повертається на початок, а з початку рухається до кінця; Сонце символізує вічну сутність, тобто Бога; символ змія виражає кругообіг чи круговий рух; трикутника – є аналогом незбагненої для розуму людини Божої триєдності. Щодо символу меча, то на сторінках праці «Сумфонія, нареченная Книга Асхань о Познаніи самого себе» він порівнюється зі словом Божим: «Живо бо есть Слово Божіе и острѣ всякаго Меча» [8, с. 309].

Разом з тим, відкриття природознавців та геліоцентрична система Коперника про будову Всесвіту, значною мірою сприяли тому, що Григорій Скворода відмовився від біблійної інтерпретації історії світу, адже «в нем обрящешь столько яблочных Вертоградов, колько во Все-вселеннѣй Коперниканских Міров. [8, с. 402]. Мислитель подає розгортання Бога у вигляді передвічного існування першооснови, породження дійсності з неї і повернення останньої назад до витоків. Філософ не припускає можливості зникнення матеріальних речей, перетворення їх у ніщо, а вірить, що зникнення старого нерозривно пов'язане із зародженням і виникненням нової речі. Отже, макрокосм є антиномічним за своєю будовою і складається з видимого і невидимого. «Напримѣр, солнечная фігура есть матерія, или стѣнь. Но понеже она значит положившаго в сонцѣ селение свое, того ради вторая мысль есть форма и дух, будѣто второе в сонцѣ сонце» [8, с. 945].

Розвиваючи онтологічну складову символічно-образного стилю мислення, Григорій Савич поєднує її з учення про «дві натури», що стимулювало пошуки поряд з предметним також трансцендентального значення слів. Тому, вчення Сквороди щодо символу варто розглядати у контексті взаємопов'язаних складових. Перша складова – це визначена, наявна сутність предмета матеріального світу, існування якого є доведеним і беззаперечним, а друга – таємна, невидима істина, яка розкриває сутність релігійно-духовних цінностей, діяльно-вольових прагнень, морально-чуттєвих категорій.

*Антропологічний рівень символічно-образної філософської системи.* Особливе місце у власній філософській системі Григорій Скворода від-

водить інтерпретації образу людини. Людина як мікрокосм є невід'ємною частиною макрокосму, адже живе і розвивається за законами природи, має досконалу будову, узгодженість і впорядкованість усіх органів та їх функцій, а також «есть матерія и форма, сирѣчь плоть и дух, стѣнь и истина, смерть и жизнь» [8, с. 945]. Матеріальну природу філософ позначає символами: «тѣнь», «тма», «суета», «плоть», «лом», «вздор», «ложь», «скот», «сплочь», «тварь», «небуття», «ніщо», а невидиму натуру ототожнює з Богом, якого він називає «духом», «Господом», «царем», «Отцем», «разумом», «істиною».

У своїх творах Г. Сковорода, за допомогою символізму намагається виразити метафізичну сутність людини. Людська матерія, як і матерія Всесвіту, несамостійна та пасивна, не має в собі ніяких внутрішніх сил, а тільки завдяки Богу, який надає їй рух, матерія здобуває форму та життя. Щоб досягнути «обоження», необхідно перейти межу, яка відділяє невидиму натуру від природи видимої. І перш за все, людині треба усвідомити власну «двонатурність», позбутися «зовнішньої людини» і розкрити в собі «внутрішню людину».

Символ «внутрішньої людини» має фундаментальне значення у філософському вченні Григорія Савича. Мислитель зазначає: «Всѣх наук сѣмена внутрь человекъ сокрываются, тут их источник утаен...» [8, с. 566]. Надає сенс людському буттю та наближає до божественного, прихованого, таємного – серце. «Удивительно, что самое нужное в Человѣкѣ коснѣе и позднѣе создается, jako сердце есть существом Человѣческим, а без него он Чучелом и Пнем есть» [8, с. 1284].

Згідно кордоцентричної теорії мислителя, в символ «серце» вміщується істинний сенс світу, все духовне життя, а також «сердце есть истинный Бог» [8, с. 799]. Однак, сквородинівський символ серця має два трактування. Це може бути вже «нове удосконалене серце», яке потрібно розвивати, або ж це ще «старе земне серце», його прагнення повинні бути поборені, бо «вышше Старого Новое Сердце» [8, с. 243]. Зовнішнє скеровує фізичні поклики і бажання людини, а внутрішнє є справжньою людиною в людині: «Сердце наше дѣлается чистым источником благодѣяній, несказанно Душу веселящих, и тогда-то мы бываем истинными по душѣ и по тѣлу человекъми» [8, с. 216]. Така нова людини та її серце становлять єдність, яка має Божественні ознаки і є глибинною сутністю людини, тим джерелом, з якого вона черпає свою духовність.

**Гносеологічний рівень символічно-образної філософської системи.** У Г. Сковорода символ виступає особливим засобом пізнавальної діяльності. Він одночасно є образом самого себе, образною формою істини, що не може бути предметом усвідомлення в буденному розумінні, а також

шляхом осягнення істини. Органи чуття відображають тільки фізичну сутність навколишнього світу. Тому, під час пізнавального процесу людина мусить уникати хибних образів, які спричиняє буквальне світосприйняття. До суті поняття, до прихованої реальності, до внутрішнього взаємозв'язку з божественною сутністю людина наближається тільки завдяки символу.

Григорій Савич намагався доповнити раціональний метод пізнавальної діяльності людини духовно-моральними елементами. Більш того, філософ стверджував, що надмірна раціоналізація людського буття призводить до кризи духовних цінностей і втрати істинного сенсу моралі. Ця надмірність є непотрібною, бо не здатна повною мірою розкрити таємниці трьох світів – макрокосму, мікрокосму і Біблії. Це можливо лише завдяки метафізичному зв'язку видимого і невидимого, що й передбачає символ. Символічне пізнання світу спрямовує індивіда на пізнання більш глибокого, внутрішнього сенсу всіх речей, але таке пізнання неможливе доти, доки людина не пізнає себе. «Узнавая себе, сирѣчь видящая двое: мѣр и мѣр, тѣло и тѣло, человекъ и ЧЕЛОВѢКА, – двое в одном, и одно во двоих, нераздѣлно и неслитно же. Будьто яблонь и тѣнь ея, древо живое и древо мертвое, лукавое и доброе, лжа и истина, грѣх и разрѣшеніе, кратко сказать: все, что осязаеш в наружности твоей, аще вѣруеш, все тое имѣеш во славѣ и в тайности ИСТОЕ, твоею ж внѣшностию свидѣтельствуемое, душевным тѣлом духовное» [8, с. 399].

Таким чином, теорія пізнання українського мислителя трансформується у теорію самопізнання, що найбільш повно представлена у філософському трактаті «Наркісс. Разглагол о том: Узнай Себе». У дусі традицій східнохристиянської філософії, Григорій Савич самопізнання тлумачить як процес реального наближення людини до Бога шляхом заглиблення в себе. Наркіс символізує не зовнішню людину, а внутрішню, яка побачила свою істинну красу і пізнала власну духовну сутність. «Наркісов образ благовѣстит сіе: “Узнай себе!” Будьто бы сказал: хочеш ли быть доволен собою? и влюбиться в самага себе? Узнай же себе. Испытай себе крѣпко... Право! Како бо можно влюбиться в невѣдомое?» [8, с. 231].

Тему пізнання внутрішньої божественної сутності Г. Сковорода реалізував також через символ кола, кільця або колеса як символу вічності. Коло, як суцільна, замкнена лінія, виступає первинним символом єдності, вічності й досконалості, утворює наче зовнішню форму внутрішнього духовного процесу самопізнання як богопізнання. У роботі «Книжечка, называемая Silenus Alcibiadis. Сирѣчь Икона Алквіадская» Г. Сковорода зазначає: «Начало и Конецъ есть то же, что Бог или Вѣчность. Ничего нѣтъ ни прежде Ея, ни

послѣ Ея. Все в неограниченных своих нѣдрах вмѣщает, и не Ей что-либо, но Она всему Началом и Концем... Вѣчность не начинаемое свое и послѣ всего остающееся Пространство даже до того простирает, чтоб Ей и предваряют все-на-все. В ней так, как в Колѣ: первая и послѣдняя Точка есть та же, и гдѣ началось, там же и кончилось» [8, с. 735]. Рух по колу означає постійне повернення до власної духовної сутності. Така символіка кола характерна для всієї європейської духовної історії, і як зазначає Роланд Піч, «ця символіка утворює духовний і метафізичний зв'язок, в контексті якого Сковорода посідає рівнозначне місце поряд з іншими великими містиками і метафізиками» [5, с. 452].

Самопізнання, спрямоване на розуміння невидимої природи людини і світу, стає принципом розкриття божественної природи через визначення сукупності індивідуальних рис, завдяки чому вибирається особистісний шлях досягнення ідеалу через усвідомлення «сродності» до певного виду діяльності. Для позначення сродної праці зустрічаємо у філософа символ фонтану з написом «Не равное всѣм равенство»: «Льются из разных трубок разные токи в разные сосуды, вокруг фонтана стоящіе. Меншій сосуд менѣ имѣет. Но в том равен есть большему, что равно есть полный» [8, с. 669].

Звертаючи увагу на символічний характер концепції «сродності», Григорій Сковорода визначає, «что сія Божественная в человекѣ сила, побуждающая его к сродности, называлась у древних египтян: Ёсыс. Isis. У еллин: Ἀθηνᾶ. Athena. У римлян: Minerva. Сирѣчь: Natura. Природа. Называлась и: Гѣнус. Genius. Ангел Природы. Называлась тож: ΘΕΟΣ. БОГ» [8, с. 657]. Таким чином, філософ наголошує, що за справжнім призначенням криється божественна мудрість, яка досягається шляхом самопізнання в момент осяяння Божественним світлом, що одночасно є миттю здобуття душевної рівноваги і щастя: «Царствіе Божіе внутрь нас, щастіе в сердцѣ, сердце в любви, любовь же в законѣ вѣчнаго [8, с. 213].

**Висновки.** Символічно-образний стиль мислення склав основу філософування Григорія Сковороди. При цьому філософ розвинув алегоричну традицію неоплатоніків, використав християнську символіку Отців церкви та німецьких містиків, адаптував вчення українських письменників-полемістів до менталітету доби бароко, актуалізуючи зв'язок не так з теоретичним, як інтуїтивним способами сприйняття світу, з намаганням через видиме розкрити невидиме, через свідоме – пласти невідомого. Таке дуалістичне розуміння впливало із вчення Сковороди про «дві природи» і стимулювало пошуки поряд з предметним значенням також трансцендентального (істинного прихованого) трактування.

Багатозначні символи-образи у філософській системі Григорія Сковороди отримують універсальний характер, який виражається на онтологічному, антропологічному та гносеологічному структурних рівнях.

Мислитель вбачав у будь-якій онтологічній дійсності символ, що ставав оригінальним інструментом пояснення цієї реальності. Символічний світ (Біблія) мав фундаментальне значення, бо образно репрезентує внутрішню сутність матеріального світу (макрокосму) та уможливило реалізацію істинної природи людини (мікрокосму). Через осмислення власної внутрішньої сутності, людина здатна пізнати як Всесвіт, так і саму себе (пройти шлях самопізнання), позбутися «зовнішньої людини» і розкрити в собі «внутрішню людину», яка володіє «новим серцем». Сковорода розглядав гносеологічний структурний рівень символічно-образного мислення як можливість виходу за межі матеріальних обмежень та наближення до божественного у процесі пізнання. Український мислитель стверджував, що це також момент відшукування свого справжнього життєвого шляху, що полягає в усвідомленні таланту, здібності до певного виду праці, набутті принципу «сродності», а, отже, і здобуття щастя.

Отже, структурність символічно-образного стилю мислення, який Григорій Сковорода використав у власній філософській системі, являє собою органічну цілісність, є сутнісною основою світорозуміння, виявом особистісного здобування істини через самопізнання і суб'єктивно пережитим осягненням надіндивідуальної об'єктивної реальності.

### Література

1. Білодід В. Тринітарна проблема у творах Григорія Сковороди. *Філософська думка України XI–XVIII ст.: від патристики до схоластики*. Київ : НАН України, Інститут філософії імені Г. С. Сковороди, 2021. С. 463–485.
2. Єрмоленко А. Практична філософія Григорія Сковороди у світлі нашого досвіду. *Філософська думка*. 2022. № 4. С. 7–26.
3. Кравченко О. П. Ціннісний контекст істини у філософії Георгія Кониського і Григорія Сковороди. *Переяславські Сковородинієвські студії : філологія, філософія, педагогіка*. Ніжин (Чернігів. обл.) : Видавець Лисенко М.М., 2021. Вип 7. С. 225–232.
4. Линник М. М. Світ символів Григорія Сковороди у збірці «Сад божественних пісень». *Наукові записки НаУКМА. Літературознавство*. 2018. Т. 1. С. 14–19
5. Піч Р. Григорій Сковорода та його містико-метафізичне самопізнання в контексті Європейської духовної історії (короткий огляд). *Філософська думка України XI–XVIII ст.: від патристики до схоластики*. Київ : НАН України, Інститут філософії імені Г. С. Сковороди, 2021. С. 417–453.
6. Рик М. С. Релігійний символізм у творчості Г. Сковороди. *Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяс-*

лав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди». 2016. № 38. С. 84–93.

7. Сирцова О. Метафізика невидимої Істи в філософії Григорія Сковороди. *Філософська думка України XI–XVIII ст.: від патристики до схоластики*. Київ : НАН України, Інститут філософії імені Г. С. Сковороди, 2021. С. 453–463.

8. Сковорода Г. Повна академічна збірка творів / за ред. Л. Ушкалова. Харків-Едмонтон-Торонто : Майдан; Видавництво Канадського Інституту Українських Студій, 2011. 1400 с.

9. Ушкалов Л. В. Григорій Сковорода: семінарії. Харків : Майдан, 2004. 776 с.

10. Dovga L. M. Multiple Types of “The Good” in Hryhorii Skovoroda’s Philosophical Discourse: Dobro vs Blaho. *The Linguistics of Vocabulary* / ed. Christine Hansen. New York : Nova Science Publisher, 2018. Chapter 1. P. 2–46.

#### Анотація

**Кравченко О. П., Рик М. С. Структурність символічно-образної філософської системи Григорія Сковороди. – Стаття.**

У статті з’ясовано особливості використання символів у філософії Григорія Сковороди, проаналізовано онтологічний, антропологічний та гносеологічний структурні рівні символічно-образної філософської системи українського мислителя. Для досягнення поставленої мети і дослідження філософських трактатів, дотримано принципів історизму, послідовності та цілісності, а також застосовано аналітичну герменевтику, філософську рефлексію, методи понятійного і логіко-структурного аналізу.

Стверджено, що філософія Григорія Сковороди є поєднанням української та західноєвропейської містики з певним комплексом ідей ранньомодерної думки, актуалізуючи зв’язок не так з теоретичним, як інтуїтивним способами сприйняття світу. Мислитель використовує символізацію – особливий світ реальності, в якому приховується потрібна людині істина і певний шлях до осягнення цієї істини. Доведено, що багатозначні символи-образи застосовуються Сковородою на всіх структурних рівнях філософської системи: онтологічному, антропологічному та гносеологічному.

Зазначено, що філософ вбачав у будь-якій онтологічній дійсності символ, що ставав оригінальним інструментом пояснення цієї реальності, та співвідносився з ученням про «дві натури». Це стимулювало пошуки поряд з предметним визначенням також трансцендентального (істинного прихованого) трактування. Символічний світ (Біблія) мав фундаментальне значення, бо образно репрезентує внутрішню сутність матеріального світу (макрокосму) та уможливило реалізацію істинної природи людини (мікрокосму).

Встановлено, що особливе місце у власній філософській системі Григорій Савич відводить антропологічній складовій. Через осмислення своєї сутності, людина здатна пройти шлях самопізнання і розкрити в собі «внутрішню людину», яка володіє «новим сер-

цем». Гносеологічний структурний рівень символічно-образного мислення Григорія Сковороди виступає можливістю виходу за межі матеріальних обмежень та наближення до божественного у процесі пізнання, відшукування свого справжнього життєвого шляху, що полягає в усвідомленні таланту, набутті принципу «сродності» і здобуванні щастя.

**Ключові слова:** символ, структурність, символічний світ, макрокосм, мікрокосм, внутрішня людина, самопізнання, істина, серце, сродна праця.

#### Summary

**Kravchenko O. P., Ryk M. S. The structure of the symbolic-figurative philosophical system of Hryhorii Skovoroda. – Article.**

The features of the use of symbols in the philosophy of Hryhorii Skovoroda are specified and also the ontological, anthropological and gnoseological structural levels of the Ukrainian thinker’s symbolic-figurative philosophical system are analysed in the article. To achieve the set aim and study of philosophical treatises, the principles of historicism, consistency and integrity were observed, and analytical hermeneutics, philosophical reflection, methods of conceptual and logical-structural analysis were applied.

It is claimed that the philosophy of Hryhorii Skovoroda is a combination of Ukrainian and Western European mysticism with a certain complex of ideas of early modern thought, actualizing the connection not so much with theoretical as with intuitive ways of perceiving the world. The thinker uses symbolization – a special world of reality, which hides the truth that a person needs and a certain path to understanding this truth. It has been found out that multi-meaning symbols-images are used by Hryhorii Skovoroda at all structural levels of the philosophical system: ontological, anthropological and gnoseological.

It is noted that the philosopher saw in any ontological reality a symbol that became an original tool for explaining this reality, and correlated with the doctrine of “two natures”. This stimulated the search for a transcendental (true hidden) interpretation along with the objective definition. The symbolic world (the Bible) was of fundamental importance, because it figuratively represents the inner essence of the material world (macrocosm) and enables the realization of the true nature of man (microcosm).

It has been established that Hryhorii Savych assigns a special place to the anthropological component in his own philosophical system. By understanding one’s essence, a person is able to go through the path of self-knowledge and reveal the “inner person” in himself, who possesses a “new heart”. Hryhorii Skovoroda’s gnoseological structural level of symbolic-figurative thinking is an opportunity to go beyond material limitations and get closer to the divine in the process of knowledge, finding one’s true life path, which consists in realizing talent, acquiring the principle of “kinship” and finding happiness.

**Key words:** symbol, structure, symbolic world, macrocosm, microcosm, inner man, self-knowledge, truth, heart, kindred work.